meli oluşturdu. 1919'da Merkezî Hilâfet Komitesi'nin teşkilâtlanmasına yardımcı oldu. Hilâfet hareketi 1920'ye kadar, Hindistan Millî Kongresi'nin yaptığı gibi, İngiliz hükümetiyle ilişki kurmama politikası takip etti. Bu yıllarda Hintli müslüman âlimler arasında büyük bir itibar ve nüfuza sahip oldu. 1919'da, kurulmasına ön ayak olduğu Cem'iyyet-i Ulemâ-yı Hind'in ilk başkanı seçildi. 1921-1922 yıllarında hilâfetin korunması hususunda politikacılarla görüş ayrılığına düştü. 1923'te eyaletlerin bağımsızlığı fikrinin yeniden gündeme gelmesi, onu Hint-Müslüman Birliği'nin bozulması pahasına, İslâm'ı müdafaaya sevketti. 1925'te İbn Suûd hareketine karşı Huddâmü'l-Haremeyn adıyla bir cemiyet kurarak Hindistan'da büyük bir protestoya öncülük etti ve bu kampanya sırasında Ocak 1926'da öldü.

Devrinin büyük âlimlerinden biri olan Abdülbârî, Hint cemiyetinin modernleşmesinin getireceği problemlere çözüm bulmaya çalışmış, ulemâ ve pîrlerin çocuklarının geleneksel eğitimin yanı sıra modern bilgilerle de donatılması için 1905'te **Firengî Mahal*** de el-Medresetü'n-Nizâmiyye'yi kurmuştur. Ayrıca sûfîlerin cehaletinin tasavvufu gölgelediğini ve onların şeriata bağlı olmaları gerektiğini ileri sürerek İslâm tasavvufunun sistemli bir şekilde öğretileceği bir medrese kurulmasını zaruri görmüştür. Onun bu düşüncesi, 1916 yılında Ecmir'de kurulan Bezm-i Sûfiyye-i Hind tarafından da hedef olarak seçilmiştir.

İslâm'ın müdafaası ve güçlenmesi yolunda siyasî ve kültürel faaliyetlerle dolu hareketli bir ömür geçiren Abdülbârî, Kādiriyye-Rezzâkıyye ve Çiştiyye-Nizâmiyye tarikatlarına intisap etmiş, aynı zamanda Firengî Mahal ailesinin nüfuzlu bir pîri olmuştur. Aralarında Muhammed Ali ve Şevket Ali'nin de bulunduğu tanınmış birçok politikacı onun müridleri arasında yer almıştır. Eğitim ve öğretimle meşgul olmuş, birçok talebe yetiştirmiş, bu arada yüzden fazla kitap ve makale yazmıştır. Belli başlı eserleri şunlardır: *Âsârü'l-evvel min ʿulemâʾi Firengî Mahal, Hasretü'l-müsterşid bi-visâli'l-mürşid, et-Taʿlîku'l-muhtâr ʿalâ Kitâbi'l-Âsâr, Taʿlîkāt ʿale's-Sirâciyye, Mecmûʿu fetâvâ, Mülhemü'l-melekût şerhu Müsellemü's-sübût, el-Âsârü'l-Muhammediyye ve'l-âsârü'l-muttasile, el-Mezhebü'l-müʾeyyed bi-mâ zehebe ileyhi Ahmed.*

BİBLİYOGRAFYA :

M. İnâyetullah, *Tezkire-yi ʿUlemâ-yı Firengî Mahal,* Leknev 1930, s. 106-118; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır,* Haydarâbâd 1390/1970, VIII, 214-216; Afzal İkbal, *The Life and Times of Muhammad Ali,* Lahor 1974, s. 336-340; G. R. Thursby, *Hindu-Muslim Relations in British India,* Leiden 1975, s. 129-132; S. Abul Hasan Ali Nadwi, *Muslims in India* (trc. Mohammad Asif Kidwai), Lucknow, ts. (Academy of Islamic Research and Puplications), s. 116; Annemarie Schimmel, *Islam in the Indian Subcontinent,* Leiden-Köln 1980, s. 220; Yûnus İbrâhim es-Sâmerrâî, *ʿUlemâʾü'l-ʿArab fî şibhi'l-Kārreti'l-Hindiyye,* Bağdad 1986, s. 773-774; Gopal Krıshna, "The Khilafat Movement in India: The First Phase", *JRAS,* sy. 1-2 (1968), s. 37-53; Francis Robinson, *Separatism among Indian Muslims: The Politics of the United Provinces' Muslims, 1860-1923,* Cambridge 1974, böl. VII, IX; a.mlf., "ʿAbd-al-Bārī", *EIr.,* I, 106-107.

AHMET ÖZEL

ABDÜLBÂSIT el-MALATÎ

(عبدالباسط الملطى)

Zeynüddîn Abdülbâsıt b. Halîl b. Şâhin el-Malatî
(ö. 920/1514)

Tarihçi, Hanefî fakihi ve müfessir.

844 (1440) yılında Malatya'da doğdu. Babası Halil Mısır'da vezirlik, Hama, Kudüs, Safed, İskenderiye ve diğer bazı yerlerde nâiblik görevlerinde bulunmuştu. Abdülbâsıt gençlik yıllarında tahsilini tamamlamak amacıyla Halep, Dımaşk ve Mağrib'i dolaştıktan sonra Kahire'ye yerleşti. Dımaşk'ta Kazasker Alâ er-Rûmî, Kıvâmüddin ve Hamîdüddin en-Nu'mânî gibi Hanefî âlimlerinden, Trablus'ta da Burhân el-Bağdâdî'den ders aldı. Kahire'de ise Necm el-Kırîmî'den Arapça, meânî ve beyan, Şeref Yûnus er-Rûmî'den mantık, felsefe ve kelâm, Kâfiyecî'den muhtelif ilimleri okudu; Şümünnî ve İbnü'd-Deyrî gibi fakihlerden icâzet aldı. Tıp ve diğer bazı ilim dallarında da geniş bilgisi vardı. Bir müddet medreselerde ders verdikten sonra müderrislik görevinden ayrılıp kitap yazmaya başladı. Büyük bir kısmı risâle hacminde olan başlıca eserleri şunlardır:

1. *er-Ravzü'l-bâsim fî havâdisi'l-ʿumr ve't-terâcim* (Vatikan, Ar. 728). **2.** *Neylü'l-emel fî zeyli'd-Düvel.* Zehebî'nin *Düvelü'l-İslâm* adlı eserine yazdığı zeyil olup 744-896 (1343-1491) yılları arasında meydana gelen olayları ihtiva eder. **3.** *ed-Dürerü'l-vesîm.* Kutbüddin Muhammed b. Ahmed el-Kastallânî'nin *Tekrîmü'l-maʿîşe fî tahrîmi'l-haşîşe* adlı eserine yazdığı şerhtir. **4.** *el-Mecmaʿu'l-müfennen bi'l-muʿcemi'l-muʿanven* (biyografi). **5.** *el-Kavlü'l-meʾnûs fî şerhi'l-Kāmûs* (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1417, 223 varak). Hacimleri üç ile elli iki varak arasında değişen şu on dört risâlesi Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Ayasofya, nr. 4793) bir mecmua içinde yer almaktadır: *Gāyetü's-sûl fî sîreti'r-Resûl* (İstanbul 1328); *el-Menfaʿa fî sırri kevni'l-vużûʾ mahsûsan bi'l-aʿżâʾi'l-erbaʿa; el-Kavlü'l-cezm fî târîhi'l-enbiyâʾ üli'l-ʿazm; er-Ravżatü'l-murabbaʿa fî sîreti'l-hulefâʾi'l-erbaʿa; Nüzhetü'l-esâtîn fî men veliye Mısr mine's-selâtîn; Mecmûʿu'l-bustâni'n-nûrî li-hażreti Mevlâna's-Sultâni'l-Gūrî; ez-Zehrü'l-maktûf fî mahârici'l-hurûf; el-Ezkârü'l-mühimmât fî mevâżıʿa ve evkāt; el-Kavlü'l-hâs fî tefsîri sûreti'l-İhlâs; el-Kavlü'l-meşhûd fî tercîhi teşehhüdi Benî Mesʿûd; en-Nefehâtü'l-fâʾiha fî tefsîri'l-Fâtiha; el-Vusle fî mesʾeleti'l-kıble; Nüzhetü'l-elbâb muhtasaru Aʿcebi'l-ʿucâb; es-Sırru ve'l-hikme fî kevni'l-hamse salavât mahsûsan bi-hâzihi'l-evkāt.* Bunların dışında Hanefî fıkhına dair bazı eserlere de şerh yazmıştır.

Abdülbâsıt el-Malatî'nin *Nüzhetü'l-esâtîn fî men veliye Mısr mine's-selâtîn* adlı eserinden bir sayfa (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2044/1, vr. 1b)

BİBLİYOGRAFYA :

Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, Kahire 1353-55 → Beyrut, ts. (Dâru Mektebeti'l-Hayât), IV, 27; İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr fî vakâ'i'i'd-dühûr* (nşr. Muhammed Mustafa), Kahire 1402-1404/1982-84, IV, 374; *Keşfü'z-zunûn*, I, 298, 470; II, 1604; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 494; Brockelmann, *GAL*, II, 66; *Suppl.*, II, 52-53; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, Dımaşk 1376-80/1957-61 → Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî), V, 68-69; Ahmed Atıyyetullah, *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, Kahire 1399/1979, V, 93; Ziriklî, *el-A'lâm* (nşr. Züheyr Fethullah), Beyrut 1984, III, 270.

 ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

ABDÜLCEBBÂR b. AHMED

(عبدالجبار بن احمد)

(bk. KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR).

ABDÜLCEBBÂR el-EZDÎ

(عبدالجبار الأزدي)

Abdülcebbâr b. Abdirrahmân el-Ezdî
(ö. 142/759)

Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'un Horasan valisi.

Abbâsîler'in Emevî aleyhtarı faaliyetleri sırasında kendini gösterdi ve ilk Abbâsî Halifesi Seffâh tarafından **sâhibü'ş-şurta*** tayin edildi. Halife Mansûr zamanında da aynı görevde kaldı ve daha sonra Horasan valiliğine getirildi. Bölgeye gittikten (Temmuz 758) kısa bir süre sonra Abbâsî aleyhtarlarının buradaki faaliyetleri hakkında bir rapor hazırlayarak durumu halifeye bildirdi ve bu meseleyi halletmek için ondan bir miktar para aldı. Bu tarihten itibaren şiddetli bir takibata girişti. "Ali evlâdı" adına davette bulunmak ve propagandada yapmakla itham ettiği pek çok kişinin mallarına el koyup onları hapsetti veya öldürttü. Bunlar arasında Buhara âmili Mücâşi' b. Hureys el-Ensârî, Kûhistan âmili Ebü'l-Mugîre Hâlid b. Kesîr ve Harîş b. Muhammed gibi önde gelen kişilerle bazı Abbâsî taraftarları da vardı. Şikâyetler üzerine konuyu yakın adamlarıyla görüşen halife, bu sefer Abdülcebbâr'ı oradan uzaklaştırmanın yollarını aramaya başladı.

Halife, güçlü Horasan ordusuyla doğrudan mücadeleye girmekten çekindiği için, kâtibi Ebû Eyyûb'un tavsiyesine uyarak, Horasan ordusunu Rumlar'a karşı cihada sevketmeyi ve bu fırsattan faydalanıp Abdülcebbâr'ı oradan uzaklaştırmayı planladı. Bu maksatla yazdırdığı bir mektupta ondan, sınır boylarındaki müslümanları Rum tehdidinden kurtarmak için büyük bir ordu göndermesini istedi. Halifenin niyetini sezen Abdülcebbâr, bölgedeki Türkler'in sık sık karışıklıklar çıkardığını, Horasan askerlerinin bölgeden ayrılması halinde durumun çok tehlikeli olacağını ve kendisinin zor durumda kalacağını söyleyerek bu teklifi kabule yanaşmadı. Birkaç mektuba rağmen emirlerinin dinlenmediğini gören ve bunu bir isyan kabul eden halife, oğlu Mehdî kumandasındaki bir orduyu Horasan'a gönderdi. Mehdî Rey'de bekleyip Hâzim b. Huzeyme'yi (başka bir rivayete göre Üseyd b. Abdullah el-Huzâî'yi) Abdülcebbâr'ın üzerine gönderdi. Abbâsî kuvvetlerinin yaklaşmakta olduğunu duyan Merverrûz halkı da valiye karşı ayaklandı. Merv'de meydana gelen savaşta mağlûp olan Abdülcebbâr savaş meydanını terkedip kaçtıysa da yakalanarak Abbâsî kumandanına teslim edildi. Abdülcebbâr gerek Merv'de gerekse Bağdat'a götürülürken yolda pek çok hakarete uğradı. Bağdat'ta halifenin huzuruna çıkarılınca, işkence edilmeden öldürülmesi için yalvarmasına rağmen, elleri ve ayakları kesildikten sonra idam edildi ve bütün mallarına el kondu. Cesedi idam sehpasında birkaç gün kaldıktan sonra kardeşi Ubeydullah tarafından geceleyin gizlice indirilerek defnedildi.

Abdülcebbâr cesur fakat çok gaddar ve zalim bir vali idi. Aile fertleriyle diğer yakınları da Kızıldeniz'deki Dehlek adasına sürülerek cezalandırıldılar.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Habîb, *el-Muhabber* (nşr. Ilse Lichtenstadter), Haydarâbâd 1361/1942 → Beyrut, ts. (Dârü'l-Âfâki'l-cedîde), s. 374, 486; Ya'kûbî, *Târîh* (nşr. M. Th. Houtsma), Leiden 1883 → Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), II, 361, 371, 389; Taberî, *Târîh* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1960-70 → Beyrut, ts. (Dâru Süveydân), VII, 390-391, 455, 462, 480, 498, 503, 508-510; VIII, 88, 98, 115, 137; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (nşr. C. J. Tornberg), Leiden 1851-76 → Beyrut 1379/1979, V, 485, 498, 505, 506; İbn Hallikân, *Vefeyât* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1968-72, III, 230; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, Kahire 1351-58/1932-39 → Beyrut 1401/1981, X, 75-77; İbn Haldûn, *el-'İber*, Bulak 1284 → Beyrut 1399/1979, III, 186; Ziriklî, *el-A'lâm*, Kahire 1373-78/1954-59, IV, 48; K. V. Zettersteen, "Abdülcebbâr", *İA*, I, 65-66; S. Moscati, "'Abd al-Djabbār b. 'Abd al-Raḥmān", *EI²* (İng.), I, 59; D. M. Dunlop, "'Abd al-Jabbār", *EIr.*, I, 118-119.

 ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

ABDÜLCELÎL el-BİLGRÂMÎ

(عبدالجليل البلغرامي)

Seyyid Mîr Abdülcelîl b. Seyyid Mîr Ahmed el-Hüseynî el-Vâsıtî el-Bilgrâmî
(ö. 1138/1725)

Hindistanlı edip ve şair.

1071'de (1661) Hindistan'ın Kannûc şehrinin yakınlarındaki Bilgrâm kasabasında doğdu. İlk öğrenimini orada yaptı. Daha sonra Agra'da Sultan Evrengzîb'in kâtiplerinden Fezâil Han'dan ders aldı. Leknev divan riyasetine tayin edilen Şah Hüseyin Han ile birlikte Leknev'e giderek orada beş yıl kaldı. Leknev'de Şeyh Gulâm Nakşibend'den dil ve edebiyat, Delhi'de Seyyid Bilgrâmî'den hadis okudu ve icâzet aldı. Başta İslâm felsefesi ve Arap edebiyatı olmak üzere çeşitli ilimlerde büyük başarı gösterdi. Daha sonra Sultan Evrengzîb'in ordusuna katıldı. 1700'de Gucerât eyaleti vak'anüvisliğine tayin edilerek Dekken'e gitti ve dört yıl bu görevde kaldı. Beker ve Sivîstan'da da aynı görevlerde bulundu. İki defa kısa sürelerle uzaklaştırıldığı bu görevlerinden 1714'te ayrılarak Şahcihanâbâd'a gitti. Ancak bir süre sonra tekrar memuriyet hayatına döndü. Yerine oğlu Seyyid Muhammed'in tayin edilmesi için istifa ettiği 1718 yılına kadar, Sultan Ferruhsiyer'in yanındaki vak'anüvislik görevinde kaldı. Bu istifasından sonra doğum yeri Bilgrâm'a gitti. Bir yıl sonra Delhi'ye geri döndü. 7 Aralık 1725'te öldü. Naaşı Bilgrâm'a götürülerek orada defnedildi.

Eserleri. 1. *İnşâ-yı Celîl.* Sultan Evrengzîb'in savaşlarını ve Dekken'in fethini anlatan Farsça otuz yedi sayfalık küçük bir eserdir (Leknev 1854). **2.** *Münşe'ât-ı Celîl.* Mektupları, çeşitli yazıları ve hâtıralarını ihtiva eder (Kalküta, ts.). Mensur eserlerinin yanı sıra Arapça, Farsça, Türkçe ve Hintçe şiirleri olan Abdülcelîl, tarih düşürmesiyle de ün yapmıştır. Farsça bir mesnevisinde Hint müziğinden de bahsetmektedir. Ayrıca *el-Hükmü'l-'irfâniyye* ve *er-Risâle fî cüz'in lâ yetecezze'* adlı Arapça iki eseri olduğu kaydedilmektedir. Abdülcelîl'in geniş bir biyografisi ile birlikte eserlerinin önemli bir bölümü, Makbûl Ahmed Samdânî tarafından Urduca kaleme alınan *Hayât-ı Celîl* (Allahâbâd 1929) adlı eserde yer almaktadır.